

Makale Gelişi:
08.05.2024
Makale Kabulü:
30.06.2024

Araştırma
Makalesi

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

İNSANI DİPLOMASİYE BİR ÖRNEK: TÜRKİYE’NİN COVID-19 İLE MÜCADELE KAPSAMINDA YABANCI ÜLKELERE YAPTIĞI TIBBİ YARDIMLAR

Uzman, Mustafa Büyük
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
mustafa_buyuk_55@hotmail.com
ID 0000-0002-9163-3211

ÖZET

11 Mart 2020 tarihinde COVID-19 salgının küresel pandemi ilan edilmesiyle beraber birçok ülkede yaşanan panik ve içe kapanma refleksi ülkeleri ulusal çıkar temelinde bencil bir hal almaya itmiştir. Bu dönem içerisinde genel uygulamanın dışına çıkan Türkiye ise birçok ülkeye tıbbi yardımlara başlamış Mart, Nisan ve Mayıs ayları içerisinde yaklaşık 60 ülkeye tıbbi yardımda bulunmuştur. Şüphesiz ki Türkiye 2000’li yıllarda insani diplomasiye ağırlık vermiştir. Bu doğrultuda özellikle belirttiğimiz dönemde Türkiye’nin COVID-19 yardımlarının öncelikli amacının insani olduğu ve çıkar odaklı olmadığı düşünülmektedir. Dahası bu yardımların ahlaki, dini ve ilkesel bir sorumluluk bilinci ile herhangi bir karşı beklentiye girilmeden yapıldığı değerlendirilmektedir. Bu yönüyle genelde insani diplomaside oksimoron anlayışı, özelde ise insani yardımlar konusunda dünyaya ciddi bir örnek teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, insani diplomasi, insani yardımlar, pandemi.

Atıf Bilgisi: Mustafa Büyük. “İnsani Diplomasiye Bir Örnek: Türkiye’nin COVID-19 ile Mücadele Kapsamında Yabancı Ülkelere Yaptığı Tıbbi Yardımlar”, *Uluslararası Siyaset Dergisi*, sayı 1, (2024): 75-87.

Çıkar Çatışması Beyanı:
Etik Kurul Onayı:
Finansal Destek Beyanı:
Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir
Yazar etik kurul onayı gerekmediğini beyan etmiştir
Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir
1. yazar %100

Article Received:
08.05.2024
Article Accepted:
30.06.2024

Research Article

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

AN EXAMPLE OF HUMANITARIAN DIPLOMACY: TURKEY'S MEDICAL ASSISTANCE TO FOREIGN COUNTRIES IN THE FIGHT AGAINST COVID-19

ABSTRACT

On March 11, 2020, with the declaration of the COVID-19 outbreak as a global pandemic, panic and inward-focused reactions in many countries led them to act selfishly based on national interest. Turkey, going beyond the norm during this period, began providing medical aid to numerous countries, extending assistance to approximately 60 nations in March, April, and May. Undoubtedly, Turkey emphasized humanitarian diplomacy throughout the 2000s. It is believed that the primary purpose of Turkey's COVID-19 aid, particularly during the mentioned period, was humanitarian rather than interest-driven. Furthermore, these aids were offered with a sense of moral, religious, and conscientious responsibility, without expecting anything in return. In this regard, Turkey sets a significant example for the world, highlighting the paradoxical nature of humanitarian diplomacy and aid.

Key Words: *Türkiye, humanitarian diplomacy, humanitarian aid, Pandemic.*

To Cite: Mustafa Büyük. "İnsani Diplomasiye Bir Örnek: Türkiye'nin COVID-19 ile Mücadele Kapsamında Yabancı Ülkelere Yaptığı Tıbbi Yardımlar", *Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal*, sayı 1, (2024): 75-87.

Conflict of Interest Statement: Author declared no conflict of interest
Ethics Committee Approval: Author declared article does not require ethics committee approval
Financial Support Statement: Author declared that there was no financial support
Author(s) contribution Statement: 1th author 100%

Giriş

Devletlerin varoluş tarihi ile eş zamanlı olan diplomasi, günümüz dünyasında da devletler arasındaki ilişkinin temel vasıtasıdır. Ancak diplomasi de zamanın dinamizmi içerisindeki seyri ile farklı tanımlama ve yöntemler kazanmıştır. Özellikle geçmiş dönemlerde devletlerin tek aktör olarak ele alındığı diplomasi, günümüzde birçok sivil toplum kuruluşları, uluslararası kuruluşlar ve sivil bireyler tarafından da kullanılmaktadır. Esasen bu durum dünyanın her yerinde ve her anında aktörler arasındaki ilişkinin süreklilik ilkesi kazanmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda konunun etraflıca anlaşılabilmesini sağlamak amacıyla çalışmamızda öncelikle diplomasi için kavramsal bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda diplomasi tarihi gelişimi, amacı ve türleri hakkında kısa bir bilgilendirme yapılmıştır. Bir sonraki bölümde ise “Geleneksel Diplomasi” ile zaman içerisinde gelişerek kendisine önemli bir yer edinmiş olan “İnsani Diplomasi” ele alınmıştır. Bu iki diplomasi arasındaki farklılıklar, uygulayıcılar ve yumuşak güç kavramı içerisinde ‘İnsani Diplomasi’ incelenmiştir. İnsani Diplomasi; Türk Dış politikasında daima önemli bir yeri olan, Soğuk Savaş sonrasında oluşan uluslararası ortamda Türkiye’nin dış politikasının mihenk taşlarından biri olmuştur. Özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) döneminde Türk dış politikasının temel izleği haline gelmiştir. Bu meyanda Türkiye’nin insani diplomasi etrafında şekillenen kurumsallaşması ele alınarak genel bilgilerden bahsedilmiştir. Bu kurumsallaşma etrafında revize edilen veya yeni kurulan kurumlar ile ilgili özet bilgiler verilmiştir. Sonrasında ise son 100 yılın en büyük felaketlerinden biri olan COVID-19 salgını ile mücadele bağlamında Türk dış politikasında insani diplomasi, insani yardımları öncelikle bahsedilmiştir. Bu noktada kamu kurumları içerisinde Dışişleri Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Millî Savunma Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı ve Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı tarafından gönderilen tıbbi yardımlar temel alınmıştır. Özellikle salgın hastalığın özelliği gereği ilerlemesi ve buna bağlı olarak engellenmesi için en kritik alanların başında gelen tıbbi ekipman yardımları ve kıtalar bazında söz konusu kurumlarca yapılan hibe ve yardımlar belirtilmeye çalışılmıştır. Böylece Türk dış politikasının, COVID-19 özelinde klasik insani diplomasi algısı ve uygulama biçimi ile benzerlikleri ve farklılıkları izah edilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

Diplomasi ve diplomatik ilişkilerin varlığı neredeyse devletlerin ortaya çıktığı zamanlara denk gelmektedir. Bu duruma bağlı olarak diplomasi; başta devletler olmak üzere, genel manada aktörler arasında birçok konuda yardımlaşma, uyum, iş birliği, antlaşma, uzlaşma gibi hususların gerçekleştirilmesi ve çatışma ihtimalini minimum seviyeye indirerek, sorunlu alanları diyalog ile çözme yöntemi olarak nitelendirilebilir.¹ Elbette diplomasi, ilk kullanım zamanından bu yana farklı kullanım alanları ve yöntemleriyle dinamik bir yapı halindedir. Bu bağlamda ilk diplomasi faaliyetlerine ilişkin özellikle devletler arasında savaş, barış, askeri yardım vb. unsurların en temel etkileşim alanı olduğu söylenebilir. Modern dönem öncesinde daha kısıtlı bir zeminde yürütülen diplomasi, küreselleşme olgusunun olmadığı, devlet ilişkilerinin genellikle sınır komşuları etrafında şekillendiği ve genişlemedeki tek yöntemin savaş olduğu bir düzen içerisinde diplomasi faaliyetlerinin de kısıtlı kalabileceğini değerlendirmek zor değildir. Ayrıca devletlerin genellikle din kavramı üzerinden yönetimi, ikili ilişkilerin bu alanda sıkışmasını ve dar kapsamlı kalmasına neden olmuştur. Özellikle Avrupa’da modern teritoryal devletlerin ortaya çıkması, devlet yönetimleri üzerinde dini otoritenin gücünün azalması ile dünyevi iktidar olan kralların yetkisinin artmasına binaen diplomasi alanı giderek

¹ Jonathan Whittal, “It’s like talking to a brick wall’: Humanitarian diplomacy in the occupied Palestinian territory”, *Progress in Development Studies*, sayı 9 (Ocak 2009):38.

genişlemeye başlamıştır.² Vestfalya Antlaşması sonrasında Avrupa’da ortaya çıkan bu durum, zaman içerisindeki ilerleme ve yeniliklerle bir uluslararası kongre oluşturabilecek kapsama kadar gelişebilmiş özellikle Napolyon savaşları sonrasında Avrupa’da uluslararası düzenin yeniden tesisi amacıyla tertip edilen 1815 Viyana Kongresi gibi uluslararası bir diplomatik etkileşim halini almıştır. I. Dünya Savaşı ve ardından kurulan Milletler Cemiyeti ilk örgütlenmiş bir yapı içinde parlamenter diplomasinin yolunu açmıştır. II. Dünya Savaşı’nın peşine tesis edilen Birleşmiş Milletler sistemi geçmişten günümüze en kapsamlı diplomasi faaliyetlerinin yaşandığı alanlar olarak gözükmektedir.³

Özellikle iki dünya savaşı arasında ve II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler, insani trajediler ve toplu katliamlar vb. uluslararası alanda dikkatlerin bu yöne doğru çevrilmesine neden olmuştur. Ancak Soğuk Savaş döneminin katı kutupluluk hali özellikle bölgesel sorunları daha çok kapalı halde tutmuş ve bu durum insani trajedilerin artmasına ve devletler eliyle bir müdahalede yahut çözümünde yetersiz kalınmasına yol açmıştır. Bu noktada daha çok ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkması ve hızlı bir şekilde kurumsallaşma sağlamaları, devlet çıkarlarından daha çok insani odak noktasına alan insani diplomasi tanımlamasını ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme süreci ise, diplomasinin insani boyutunu da aşarak diplomasinin birçok farklı alan üzerinden yürütülmesine fırsat sağlamıştır.

2. Geleneksel Diplomasi ve İnsani Diplomasi

Geleneksel ve İnsani diplomasinin gelişim süreçlerine yukarıda ele alınmıştır. Her ne kadar geleneksel ve insani diplomasi üzerinde mutabakata varılmış bir tanım olmasa da genel özellikleri ile ayırım yapılabilmesi zor olmamaktadır. Ancak geleneksel ve insani diplomasi arasındaki farklara değinmeden önce diplomasi türlerinden kısaca bahsetmekte yarar görülmektedir. Bahsedeceğimiz türler farklı şekilde nitelendirilebilirken sayıları da çoğaltılabilmektedir. Ancak çalışmanın temel alanı insani diplomasi olduğu için bu nitelendirmelere kısaca değinilecektir.⁴ Geleneksel diplomasi türlerine göre; a- Arabuluculuk diplomasisi, b- Çok taraflı diplomasi, c- İkili diplomasi, d- Kamu diplomasisi, e- Sivil diplomasi, f- Zirve diplomasisi, olarak sınıflandırılmaktadır. Geleneksel olarak ifade edilen bu türlerin yanı sıra özellikle son dönemlerde önemi artarak artan ve faaliyet alanlarına göre de nitelendirilebilen ekonomi diplomasisi, insani diplomasi, dijital diplomasi, çevre diplomasisi ve enerji diplomasisi gibi diplomasi türleri de ön kullanılmaktadır. Geleneksel diplomasi daha çok devlet aktörünün ön planda olduğu ve resmi devlet görevlilerince yani diplomatlar vasıtasıyla yürütülen diplomasi alanıdır. Bu bağlamda diplomatik dokunulmazlık ve devlet politikasını uygulama ve bunun dışına çıkmama gibi hususları kendi içerisinde barındırmaktadır. Burada temel konular askeri, ekonomik ve siyasi temeller üzerinden şekillenir ve devletin çıkarları her zaman ön planda tutulur. Tüm müzakere süreci belirlenen kırmızı çizgi etrafında şekillenerek en yüksek fayda elde edilmeye çalışılır.

İnsani diplomasi ise anılan sınırlılıklara sahip değildir. Uygulayıcıları genelde diplomatlar değil daha çok sivil toplum örgütlerinin çalışanları veya gönüllüleridir. Bunun yanı sıra saha olarak kullanılan yer, genelde büyük doğal afetler, savaşlar ve insani trajedilerin yaşandığı bölgelerdir. Bu konuda temel saik mağduriyet yerlerine ulaşarak insani yardımlarda

² Kenan Dülger, “Etkinliği Giderek Artan Yeni Bir Kavram Olarak İnsani Diplomasi ve Bu Alanda Örnek Teşkil Eden Türkiye’nin İnsani Diplomasi Anlayışı”, *International Journal of Political Studies*, sayı 2 (Ağustos 2017): 2.

³ Dülger, “İnsani Diplomasi”, 2.

⁴ Neşe Polat, “Diplomasi Nedir? Diplomasi Türleri Nelerdir?”, Erişim tarihi: 12 Kasım, 2023, <https://www.iienstitu.com/blog/diplomasi-nedir>.

bulunmaktadır.⁵ Ancak bu durum insani diplomasi içerisinde devletin resmi anlamda var olmadığı anlamına gelmemelidir. Devletler de özellikle kurumları vasıtasıyla zaman zaman insani diplomasi yürütmektedirler. Diplomasi doğası gereği ister geleneksel anlamda isterse insani boyutuyla ele alınsın her zaman için ya olumlu geri dönüşü olan ya da en azından muhatap tarafından takdir edilmesi beklenen bir anlayışa sahiptir. Bu durum devletleri çıkarlarının peşine düşmüş bir yapı olarak görmeyi gerektirmez. Ancak hâkim olan anlayışla, hiçbir getirisi olmayan, sadece değerlerin korunduğu bir alan olarak algılanması da aynı şekilde yanlış bir değerlendirme olacaktır. Bu ayrımın daha net ortaya konması amacıyla yumuşak güç kavramını kısaca irdelemek gerekmektedir. Yumuşak güç; özellikle devletlerin askeri güç unsurları (hard power) ile bir siyasi otorite veyahut çıkar sağlamak yerine aynı neticeleri çok daha az maliyetle elde edebileceği kültürel, ekonomik, ya da ahlaki politikalar (soft power) ile ilişkilendirilmiş dış politika aracıdır.⁶ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere yumuşak güç uygulamasında da temel amaç, çıkar sağlama üzerine kuruludur. Ancak sert güçten yöntem olarak ayrılmaktadır. Bu noktada ele alındığında insani diplomasi tam olarak yumuşak güç özelliklerini içerisinde barındırmaktadır. Bu özellik devletler eliyle uygulanan insani diplomasi ile uluslararası ya da ulusal sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yürütülen insani diplomasi arasında ince bir farklılık oluşturmaktadır. Ancak insani diplomasi bir yumuşak güç unsuru olarak kullanılsa dahi siviller için kazanç olabilmektedir. Bu açıdan ele alındığında gerçekleştirilen diplomasinin arka planında farklı amaçlar olma ihtimaline rağmen sivil halkın mağduriyetlerini kısmen giderilme ihtimali de olumlu bir durum olarak belirtilebilir.

İnsani diplomasi bağlamında genelde tercih edilen üç temel anlayış; “oksimoron”, “sağduyu” ve “zorunlu hal”dir.⁷

a- Oksimoron (oxymoron) anlayış: Oksimoron kelimesi Türk Dil Kurumu güncel sözlükte: “Zıt anlamlı iki kelimenin bir arada kullanılması.” şeklinde açıklanmıştır. Bu anlayışta temel düşünce uluslararası hukuk ve değerlerin bir sorumluluk hissiyatı ile benimsendiği ve hedef noktası insan hayatına yararlı olmak ve problemlerini çözmeye çalışmak olan anlayıştır.⁸ Bu durumda oksimoron anlayışta diplomasi için temel ve birincil amaç insanların hayatlarını kurtarmak ve insanın insan olmaktan kaynaklı en temel haklarını sağlamaktır. Dolayısıyla diplomasi ve insani yardım sanki birbirine iki zıt kavram olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle de oksimoron ifadesinin kullanılması tercih edilmiştir.

b- Sağduyu (common-sense) anlayışı: İnsani faaliyetlerde başarıya ulaşmak için politik zeminin de hassasiyetlerini gözetmek olarak ifade edilebilir.⁹ Bunun temel yolu ise operasyon alanı olan ev sahibi ülke ile birlikte diplomasi uygulanarak başarı elde etme gayreti olarak değerlendirilebilir.

c- Zorunlu hal (necessary evil): “İnsani aktörler, öncelikle, insani alanı sınırlandırmak ve korumak endişesini paylaşmaktadır. İnsani müzakereler doğaldır ki çatışma alanlarında yürütülmektedir ve müzakereleri yürütecek kişiler iyi hazırlanmalıdır.”¹⁰ Bu zorunlu müzakere süreci de bu anlayış çerçevesinde şekillenmektedir. Zorunlu denmesinin en temeli

⁵ Safae Sekkat, “Humanitarian Diplomacy: A Challenge to Humanitarian Actors in Conflict Areas” (Yüksek lisans tezi, Aalborg Üniversitesi, 2020), 9-10.

⁶ Cengiz Özel, “Yumuşak Güce Bütünsel Bakış”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, sayı 7 (Mayıs 2018): 7.

⁷ Jan Egeland, “Humanitarian Diplomacy”, in *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, ed. Andrew F. Cooper, Jorge Heine, and Ramesh Thakur (Oxford: Oxford University Press, 2013), 352-367.

⁸ Elif Yıldırım ve Övgü Kalkan, “Türk Dış Politikasında İnsani Diplomasi ve Suriyeli Sığınmacıların Türkiye Algısı: Gaziantep İli Örneği”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 37 (Bahar 2020): 595.

⁹ Yıldırım ve Kalkan, “Türk Dış Politikasında”, 596.

¹⁰ Dülger, “İnsani Diplomasi”, 8.

sebebi ise insani yardımların diplomasi için kullanılma riskine atfendir. Ayrıca insani diplomasi faaliyetleri müdahale ve işlerlik bakımında belirli önceliklere dayanmaktadır. Bu öncelikler; ilk olarak çatışma, savaş ve doğal afetler vb. sonucu hayati tehlikesi olan insanların yaşamlarını garanti altına alma gayreti olarak birincil faaliyetler, birinci evrede kurtarılan kişiler için destek ve iyileştirme sağlama durumunu izah eden ikincil faaliyetler ve öncesinde gelinen durumun kalıcı olarak daha ileri düzeye taşınması amacıyla iş birliği ve müzakere çalışmalarını kapsayan üçüncü seviye faaliyetlerdir.¹¹

AK Parti'nin Kasım 2002'de düzenlenen genel seçimleri kazanarak tek başına iktidar olmasının ardından karar alıcılar Türkiye'nin dış politika ve diplomasi uygulamalarında önemli yer tutan insani diplomasinin ağırlığını arttırmayı amaçlamıştır. Aynı zaman zarfında da bu diplomasinin kalıcı ve etkin bir hal alması amacıyla kurumsal yapılanma da başlatılmıştır.

3. Türk Dış Politikasında İnsani Diplomasi Bağlamında Kurumsallaşma

Türk siyasetinde ciddi değişimlerin yaşandığı 2000'li yılların başı itibari ile dış politikada da benzer bir dönüşüm yaşanmıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bölgesel alt sistemlerin ön plana çıktığı, uluslararası politikada yeni alan ve sorunların meydana geldiği bu dönemde, Türkiye'nin yakın çevresi söz ettiğimiz değişim ve dönüşümün ana havzalarından olmuştur. Bu çerçevede Türkiye dış politikasında daha aktif davranmaya başlamıştır. 1990'lı yıllardaki bu dönüşüm 2000'li yıllarda küreselleşme olgusunun da kuvvetlenmesi ile aktif dış politik tutumu Türk dış politikasının ana saiki haline getirmiştir. Bu meyanda 2000'li yıllarda karar alıcılar aktif ve çok yönlü dış politik anlayışına evrilen bir dış politika oluşturulmaya çalışılmıştır. Özellikle 'muhafazakâr demokrat' olarak kendi dünya görüşünü tanımlayan AK Parti iktidarı bu doğrultuda İslamcı anlayışa da uzak değildi. Bu husus dış politikaya da yansımış ve zaman zaman dış ilişkilerde kendine yer bulmuştur. İkili ve bölgesel ilişkilerde çoğu zaman başvurulan İslami referanslar da bu anlayışı ortaya koyuyordu. Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin ivme kazanması ve Müslüman ülkelerde artan Türkiye popülaritesi de bu anlayışın bir sonucuydu.

Türkiye'nin aktif ve çok yönlü dış politika anlayışı zamanla birçok alanda sonuç vermeye başlamıştır. Özellikle bölgesel bir güç olarak ortaya çıkma, arabuluculuk faaliyetleri üstlenme, uluslararası alanda görünürlüğü artırma ve büyükelçilik sayısının neredeyse iki katına çıkarma faaliyetleri bu anlayış temelinde oluşturulmuştur. Bölgesel oluşumlarla öncelik verme, uluslararası sorunlarda arabuluculuk girişimleri, entegrasyon faaliyetlerine katkı sunma Türkiye'nin bu dönemde dış politika gündeminin ön sıralarına çıkmaya başlamıştır. Aynı zamanda yakın çevresi ile doğal olarak tarihi, sosyal bağları olan Türkiye insani sorunlarla da yakından ilgilenmeyi diplomasi faaliyetlerinin ana mecrası olarak tanımlamıştır. Örneğin Suriye iç savaşı esnasında ülkelerindeki savaştan kaçan Suriyeli mültecilere kapılarını kendi sonuna kadar açmıştır. Dış politikada insani diplomasi için çok büyük bir yere sahip olan Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin sayısı, Nisan 2024 verilerine göre 3,6 milyon iken¹² diğer milletlerden gelenlerle beraber Türkiye'de toplam mülteci ve sığınmacı sayısı 4 milyondur. Bunun yanı sıra Türk dış politikasında insani diplomasi bağlamında dünyanın birçok bölgesinde faaliyetlerde bulunan Türkiye, özellikle Afrika başta olmak üzere birçok yerde yerleşim alanları, eğitim kurumları, hastaneler ve alt yapı tesisleri yaparak yerel halkın hizmetine sunmuştur. Bu bağlamda özellikle acil ve insani yardımlar konusunda da ciddi bir mesafe kat edilmiştir. Özellikle 2015 ve 2016 yıllarında tutar bazında ikinci, yardımların

¹¹ Elif Yıldırım, "İnsani diplomasi faaliyetlerinin Türkiye'nin yumuşak gücüne etkisi", *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, sayı 13 (Eylül 2019): 2567-2568.

¹² "Türkiye'de Mülteciler ve Sığınmacılar", UNHCR BM Mülteci Örgütü, Erişim tarihi: 15 Nisan 2024, <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>.

Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla oranına göre dünyada birinci donör ülke olmuştur. 2017 yılında ise iki alanda da birinci ülke konumuna yükselmiştir.¹³ Ancak bu denli yoğun geçen bir politika sürecinde diplomasi bağlamında insani unsurların ön plana çıkarılıp uygulanabilmesi kurumsallaşmış bir yapı ile mümkün olabilmektedir. Bu nedenle insani diplomasinin gereklerini yerine getirecek kurumsal yapılanmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye'nin yumuşak güç unsurlarını ihtiva eden ve bununla beraber insani diplomasi uygulamalarının ana parçası olan temel kurumları alt başlıklarda sırasıyla incelenmiştir.

3.1. Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajanlığı Başkanlığı (TİKA)

SSCB'nin dağılmasıyla beraber bölge ülkeleri ile iletişimi güçlendirmek ve yapıcı bir iş birliği üretmek amacıyla 1992 yılında kurulmuştur. Zamanla faaliyet alanının çok üzerinde çalışmalar yürütmüş ve 2011 yılında kurumsal yapısı tekrar gözden geçirilerek güçlendirilmiştir. Özellikle ülkelerin teknik alt yapı vb. alanlarındaki yardım faaliyetleri ile ilgilenmektedir. Bu bağlamda günümüzde 60 ülkede 62 Program Koordinasyon Ofisi ile 150 ülkede faaliyet gösteren bir kuruluş halini almıştır.¹⁴ Türk dış politikasında insani diplomasi bağlamında en önemli kuruluşlar arasında gelmektedir.

3.2. Türk Kızılayı

Kuruluşu 1868 tarihine dayanan ve temel amacını insanların sağlığına yöneltmiş olan kuruluş, bugün dünyanın birçok yerinde faaliyetlerde bulunmaktadır. Çalışma yöntemi temelde gönüllük esasına dayanan ve mağdur insanlara ekipman ve sağlık malzemeleri ulaşımı şeklinde olan Kızılay, insani yardımlar bağlamında insani diplomasi alanında Türkiye'nin en ileri gelen kurumlardan biridir. Sözgelimi 2019 yılında 71 ülkede 7,2 milyon insana yardım ulaşmasını sağlamıştır. Bugün 14 ülkede kalıcı insani ofisi bulunmaktadır. Faaliyet alanlarından bazıları özellikle ciddi yokluk ve savaş alanları olan Filistin, Yemen, Suriye, Irak, Afganistan, Myanmar, Somali ve Bangladeş gibi yerlerdir.¹⁵

3.3. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD)

Önceleri sivil savunma, afet yönetimi gibi daire veya müdürlük olarak çalışan AFAD, 2009 yılında kurumsal bir dönüşüm yaşamıştır. 5902 sayılı yasa ile AFAD olarak kurumsal bir hal alan kuruluş kısa zaman içerisinde ciddi ilerleme kaydetmiştir. Kurumun temel amacı afetlerin önlenmesi, afet zararların azaltılması, afetlere müdahale ve afet sonrası hızlıca iyileştirmedir. Bu minvalde yurtiçi çalışmalarının yanı sıra yurtdışı insani faaliyetleri de her gün artmaktadır. AFAD yakın zamanlarda uzak coğrafyalarda yaşanan afet ve acil durumlara kayıtsız kalmamış ve Haiti'den Japonya'ya, Şili'den Myanmar'a kadar yardım eli uzatmıştır. Yine benzer şekilde Libya, Tunus, Mısır ve Suriye'ye de yaşanan toplumsal olaylarda tahliye ve insani yardımda ön plana çıkmıştır.¹⁶ Ayrıca bugün Afrika'nın birçok bölgesinde AFAD gönüllüleri faaliyet göstermektedir.

3.4. Türkiye Diyanet Vakfı

1975 yılında kurulan vakıf, din hizmetlerinin daha geniş kitlelere ulaştırılması ve dini hizmetlerde görev alacak neslin yetiştirilmesi gayesiyle oluşturulmuşken, bugün eğitimden kültüre, sosyal ve hayır hizmetlerden dini hizmetleri destekleme ve uluslararası yardım

¹³ "Türkiye'nin Uluslararası Kalkınma İşbirliği Faaliyetleri", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Erişim tarihi: 12 Aralık, 2023, <https://www.mfa.gov.tr/turkiyenin-kalkinma-isbirligi.tr.mfa>.

¹⁴ "TİKA'nın Tarihi", TİKA, Erişim tarihi: 14 Aralık, 2023, <https://tika.gov.tr/kurumumuz/tarihce/>.

¹⁵ "2019 Faaliyet Raporu", Türk Kızılayı, Erişim tarihi: 01 Ocak, 2024, https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/kizilay_fr_2019_tr-17-12-2020-11068265.pdf.

¹⁶ "AFAD ve Tarihi", Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Erişim tarihi: 12 Aralık, 2023, <https://www.afad.gov.tr/afad-hakkinda>.

faaliyetlerine kadar geniş bir alanda çalışmalar yapan büyük bir sivil toplum hareketi haline gelmiştir.¹⁷ Bu anlayış çerçevesinde bugün dünyanın birçok ülkesinde 6 milyon kişinin istifade edebileceği su kuyularının açılması, 103 ülkede camii inşası, 74 ülkede kurban kesimleri faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra çok önem verdiği eğitim alanında ise yurtdışında 14 ülkede 25 eğitim programı ile yaklaşık 9601 öğrenci mezun etmiştir. Benzer şekilde yurtdışından Türkiye'ye getirdiği ve burslu olarak eğitim fırsatı sunduğu 8.931 mezun ve 5.019 aktif öğrenci vardır. Özellikle su kuyuları ve gıda yardımları ile kurban kesimleri gibi hususlar insani yardım boyutuyla çok önemli bir alana denk gelmektedir.

Bu kurumların yanında özellikle eğitim faaliyetleri ile ön plana çıkan Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı da insani diplomasi konusunda Türk dış politikası için önem arz etmektedir. Kamu nezdinde oluşan kurumsallaşma dışında özellikle sivil toplum örgütleri tarafından takip edilmiş. Pek çok sivil toplum örgütü yurt dışında çeşitli düzeylerde insani faaliyetler gerçekleştirmektedir.

4. COVID-19 ile Mücadele Kapsamında Türk Dış Politikasında Önceleme: İnsani Diplomasiden İnsani Yardımlara

İlk olarak Aralık 2019 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti'nde ortaya çıkan koronavirüsün tanımlanması 13 Ocak 2020 tarihinde olmuştur. COVID-19 olarak nitelendirilen salgın dünyanın karşı karşıya kaldığı en büyük salgınlar arasındaki yerini henüz sona ermeden almayı başarmıştır. Virüsün insanlarda belirtileri ateş, halsizlik ve kuru öksürük şeklinde olmaktadır. Bulaşma şekilleri ise temel olarak hasta bireylerin öksürmeleri, aksırmaları ile ortama saçılan damlacıkların solunması şeklinde olurken hastaların dokundukları yerlere dokunulması sonrasında ellerin göz, yüz, burun veya ağıza teması ile de virüs bulaşma riski oluşmaktadır.¹⁸ 21 Ocak 2020 tarihinde ABD'de ilk vaka tespit edilirken, Avrupa'da 25 Ocak 2020 tarihinde, Türkiye'de ise 11 Mart 2020 tarihinde ilk vakalar tespit edilmiştir. Çok hızlı yayılım gösteren virüse karşı, Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020 tarihinde küresel salgın (pandemi) ilan etmiştir. Çok kısa bir zaman sonra ise virüsün merkezi Çin'den Avrupa'ya kaymıştır.

Tablo 1. COVID-19 ile ilgili 17.01.2021 tarihli vaka sayısına göre seçilmiş ülkeler

Ülkeler	Toplam Vaka	Ölüm sayıları
A.B.D.	23 344 423	389 084
Hindistan	10 557 985	152 274
Brezilya	8 393 492	208 246
Rusya	3 568 209	65 566
Birleşik Krallık	3 357 365	88 590
Fransa	2 846 971	69 753
İtalya	2 368 733	81 800
İspanya	2 211 967	53 079
Türkiye	1 566 327	23 832

Kaynak: WHO, COVID-19 Weekly Epidemiological Update, 17.01.2021.

¹⁷ "Hakkımızda", Türkiye Diyanet Vakfı, Erişim tarihi: 12 Aralık, 2023, <https://tdv.org/tr-TR/kurumsal/>.

¹⁸ "Covid-19 nedir?", Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Covid-19 Bilgilendirme Platformu, Erişim tarihi: 08 Ağustos, 2023, <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>.

Salgının başından 09.01.2021 tarihine kadar dünya genelinde COVID-19 nedeniyle 89.146.959 vaka ve 1.918.227 ölüm gerçekleşmiştir. Yukarıdaki tabloda COVID-19 nedeniyle dünya genelinde en fazla vaka görülen 9 ülkenin sıralaması verilmiştir. Bu bağlamda listenin genel manada gelişmiş ülkelerden oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Söz konusu ülkelerin yüksek oranlardaki yaşlı nüfusu da özellikle ölüm oranlarındaki önemli bir etken olmaktadır. Türkiye'nin ise resmi rakamlara göre diğer ülkelerle özellikle vaka sayısına göre ölüm oranları konusunda pozitif ayrıştığı söylenebilir. Bu konu Türkiye sağlık sisteminin olumlu yanı olarak değerlendirilebilir.

Dünya genelinde vakaların ilk görülmeye başlaması ve ardından hızlı bir şekilde yayılması ile ülkelerde acil durum ilan edilmeye başlamış ve birçok ülke sınırlarını giriş ve çıkışlara kapatmıştır. Virüsün bulaşma özelliği gereği en fazla ihtiyaç duyulan sağlık malzemeleri ise ilk etapta tüm vatandaşlar için maske, dezenfektan, sağlık çalışanları için tulum, koruyucu gözlük ve eldiven olmuştur. Ani gelişen bu pandemiye karşı herhangi bir hazırlığı olmayan tüm ülkeler ise panik halini almıştır. Hatta bu dönem içerisinde bazı ülkeler başka ülkelerin satın aldığı sağlık ürünlerine el koymuş, sınırlardan geçişine izin vermemiş, gerekçe sunmadan sınır kapısında bekletmiştir. Benzer durum aynı birlik altında ve sınır komşuluğu yapan ülkeler arasında da gerçekleşmiş ve o dönemde gündemi de meşgul etmiştir. Bu konuda birkaç örnek vermek gerekirse özellikle o dönem İtalya, Avrupa Birliği içerisinde hiçbir yardım çağrısına cevap verilmediğini belirtmiştir. Avusturya ise parasını ödemiş olduğu altı milyon maskenin gerekçesiz bir şekilde Almanya sınırında bekletildiğini iddia etmiştir.¹⁹ Aynı dini değerleri ve dünya görüşünü paylaşmaları ve siyasi bir birlik içerisinde yer almalarına rağmen ülkeler arasında bilinmez bir virüse karşı ciddi bir bencillik ve korunma hissi uyandırdığı söylenebilir. Bu olaylar sadece Avrupa'da olmuş değildir. Örneğin Almanya'nın Çin'den sipariş ettiği yaklaşık altı milyon maskenin transit geçtiği Kenya'da kaybolduğu ifade edilmiştir. Almanya kendilerine gelen ürünlerin satın aldıkları ürünlerin çok az bir miktarına tekabül ettiğini belirtmiştir.²⁰

Yukarıdaki örnek olaylar bilinmez bir hastalık karşısında ülkelerin ani bir refleks ile içe kapandıklarını ve bencilce tutum sergilediklerini göstermektedir. Tam da bu noktada çalışmanın temel amacı olan Türkiye'nin olaya karşı tutumunu incelemek gerekmektedir. Türkiye de ülke içerisinde virüsün görülmeye başlamasıyla beraber birtakım tedbirler almış, sınırlarını belirli ölçüde kapatmış ve özellikle sağlık ekipmanlarına ilişkin ihracat izin belgesi alma zorunluluğu getirmiştir. Ancak aynı zamanda da COVID-19 ile problem yaşayan ülkelere yardım etmeye başlamıştır. Ülkelerin özellikle içe kapandıkları ve yardımlaşmanın ötesinde başka ülkelerin ürünlerine el koymaya başladığı bir zamanda Türkiye'nin birçok ülkeye hibe yardımlarını başlatması insani diplomasi kavramını insani yardımlar ile öncelediğini göstermektedir. Bu bağlamda bazı sayısal veriler ile Türkiye'nin pandeminin başlangıcından 01.11.2020 tarihine kadar yaptığı ve yapmayı planladığı sağlık malzemelerine ilişkin bilgiler verilmiştir.²¹ Belirtilen zamana kadar Türkiye'den 158 ülke yardım talebinde bulunmuştur. Bu yardımlar özellikle hibe şeklinde sağlık ekipmanları, nakdi yardım ve ihracat/satın alma izni şeklindedir. Türkiye'nin bu taleplere karşı yaptığı yardımlar kıta ülke adetleri halinde şu şekilde gerçekleşmiştir:

¹⁹ "5 Soru: Koronavirüs ve Avrupa Birliği'nin geleceği", SETA, Erişim tarihi: 01 Ocak, 2024, <https://www.setav.org/5-soru-koronavirus-ve-avrupa-birliginin-gelecegi/>.

²⁰ "Almanya'nın sipariş ettiği 6 milyon maske Kenya'da kayboldu", CNNTURK Dünya Haberleri, Erişim tarihi: 11 Aralık, 2023, <https://www.cnntrk.com/video/dunya/almanyainin-siparis-ettigi-6-milyon-maske-kenyada-kayboldu>.

²¹ "Koronavirüs Salgını Sürecindeki Rol ve Vizyonumuz", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı DKDM, Erişim tarihi: 11 Kasım, 2023, <https://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/pandemi/koronavirus-salgindaki-rol-ve-vizyonumuz-6-11-2020.pdf>.

Tablo 2. Türkiye'nin yardım yaptığı kıtalar ve ülke sayıları

Tıbbi yardım: 129 ülke	Nakdi yardım: 45 ülke	İhraç/satın alma izni 75 ülke
Afrika: 43	Afrika: 9	Afrika: 13
Avrupa: 32	Avrupa: 20	Avrupa: 32
Asya: 21	Asya: 11	Asya: 24
Okyanusya: 14	Okyanusya: 2	Amerika: 6
Amerika: 19	Amerika: 3	

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Koordinasyon ve Destek Merkezi (DKDM)

Bu listenin yanı sıra Türkiye, herhangi bir yardım talebi olmamasına rağmen 12 ülkeye daha yardım etmiştir. Ayrıca 20 uluslararası kuruluşa da yardımda bulunmuştur. Türkiye'nin yapmış olduğu yardımların en önemli detayı ise pandeminin ilk döneminde can kayıplarının fazla olduğu ve sağlık ekipmanlarının bulunma güçlüğü çekildiği 2020 Mart-Nisan-Mayıs döneminde yapılmış olmasıdır. Yukarıda yardım yapılan ülkelerin eğer aldıkları yardım birden fazla ise aldıkları ilk yardımlar gösterilmiştir. Tek yardım alan ülkeler ise aldıkları bu yardımın dönemi Mart-Nisan-Mayıs ayında olanların sayısı sırasıyla; Mart ayı içerisinde yaklaşık 8 ülke, Nisan ayı içerisinde 34 ülke, Mayıs ayı içerisinde ise 22 ülkeye yardım yapılmıştır. Bu yardımlar tıbbi yardımlar olup, 129 ülkeye yapılan tıbbi yardımlardan yaklaşık 64 ülkeye yapılan yardımlar, salgının küresel hal aldığı ilk üç ay içinde gerçekleşmiştir. Türkiye bu durumda insanı merkeze alan bir devlet politikası ve diplomasi faaliyeti benimseyerek dünya genelinde ciddi yardımlarda bulunmuştur. Salgın hastalığın nasıl bir evreye geleceği endişesinden sıyrılmış ve bencil bir politika uygulamanın yerine evrensel bir zihniyet ile gücünün üzerinde çaba sarf ederek siyasi ihtilafları dikkate almadan tıbbi yardımlarda bulunmuştur. Aynı dönem içerisinde bir diğer yardım eden ülke durumunda olan Çin bulunmaktadır. Ancak Çin daha çok ticari ilişki bağlamında sağlık ürünlerini kendi değerlendirmeleri ile makul fiyat üzerinden satmıştır. Türkiye'nin tutumu satmaktan ziyade hibe olarak ön plana çıkmaktadır.

Şekil 1. Diplomasiden İnsani yardımlara doğru

Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türk dış politik anlayışı özellikle COVID-19 bağlamında ele alınırsa yukarıdaki şekil bu konuyu açıklama da bizlere yardımcı olacaktır. Birçok ülkenin yaptığı gibi içe kapanma refleksi göstermeden ve sürecin odak noktasına insanı alan bir anlayış ile hareket edildiği bahsetmiş olduğumuz yardımlar çerçevesinde kendini göstermektedir. Hatta pandeminin Türkiye'de görülmesinden hemen sonra dış yardımlara da başlanması ülke içi muhalefet tarafından ciddi manada eleştirilse de yönetim bu konuda taviz vermemiş ve ihtiyaç olan her

noktaya potansiyelinin üzerinde yardım yapmaya çalışmıştır. Şeklin ilk katmanlarında diplomasi faaliyeti ve onun bir yöntemi olan yumuşak güç unsurları yer almaktadır. Bir üst katmanda ise hem yumuşak güç unsuru olan hem de bunun dışında çıkar odaklı olmasının yanı sıra ahlaki ve insani sorumluluk temelinde de ele alınması gereken insani diplomasi bulunmaktadır. En üst katman ise insani yardımlardır. Türkiye'nin covid konusunda insani diplomasiyi yumuşak bir güç unsuru olarak kullanmaktan ziyade ilerleyişinin nasıl olacağı dahi belli olmayan yaygın bir virüs döneminde bile temel saikinin insan olduğu ve bu temelde hareket ettiği değerlendirilmektedir. Bu noktada klasik insani diplomasi yöntemi bir araç olarak kullanılsa da bunun ötesinde ahlaki bir sorumluluk üstlendiği söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bu durum elbette politik anlamda da ülkeye pozitif değerler katmıştır. Bugün bazı Balkan ve Afrika ülkelerinden sipariş edilen sağlık ürünleri ile teknik altyapı kurulumu organizasyonunun Türk firmalara verilmesi bu duruma örnek gösterilebilir.²²

Sonuç

Ülkeler dış politikada bazı dönemler çok ciddi sınamalardan geçmektedir. Bu sınamalar etrafında müttefiklik konusunda da zaman zaman ani değişimler yaşanmaktadır. Bir diğer sınama ise pragmatizm ve reelpolitığın geçer akçe görüldüğü dış politika düzleminde ve kriz dönemlerinde insani merkezli diplomasi ve dış politika yürütebilmektir. Türkiye ise bulunduğu coğrafya ile dış politik sınamalar etrafında zorunlu olarak sürekli değişen ve yeniden şekillenen bir politikanın merkezinde bulunan ülkelerden biridir. Bu çok değişken politika içerisinde alternatif dış politika setleri oluşturulması bir zorunluluktur. Türkiye de bu zorunluluk etrafında diplomatik alternatif politika bağlamında yumuşak güç unsurları SSCB'nin çöküşü ile uluslararası siyaset arenasında görünen Türk Cumhuriyetlerine, Balkanlara ve Ortadoğu ülkelerine yönelik olarak kullanmaya başlamıştır. Özellikle AK Parti dönemi ile birlikte dış politikanın ana odağı olarak sahada aktif olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada belirtildiği üzere kurumsal yapılanmasını hızlandırmış ve yumuşak güç/insani diplomasi konusunda ciddi mesafe kat etmiştir. Ancak COVID-19 salgını ile başlayan sürecin, bu duruma farklı bir anlayış getirdiği değerlendirilmektedir. Türkiye'nin COVID-19 nedeniyle yukarıda belirttiğimiz şekliyle yaptığı yardımların odak noktasının insan olduğu görülmektedir. Türkiye'nin bu yardımları yaparken herhangi bir ulusal çıkar düşünmediği, tamamen ve tek hedefinin yardım olduğu ve herhangi bir yumuşak güç unsurunu arka planda taşımadığını söylemek elbette kesin ve doğru bir ifade olmayacaktır. Ancak bu konudaki temel savımız Türkiye'nin yardımlarının zamanı dikkate alındığında iktidarın insani kaygı yönünün çok daha ağır bir anlam taşıdığı, bu bağlamda “dost/düşman” ülke ayırt etmeden tüm taleplere cevap vermeye çalıştığı yönündedir. Bu durumda sayılabilecek temel motivasyon unsurlarının ahlaki, dini ve ilkesel nedenler olduğu söylenebilir. Ahlaki değerler bağlamında elinizde bulunan ve o an için başka ülkelere de vermenize imkân olan sağlık malzemelerinin paylaşımı insani bir anlayış etrafında şekillenmektedir. Bu durum insanın insan olmaktan kaynaklı temel anlayışı paralelinde ahlaki bir boyuttur. İnsani diplomasinin yürütülmesinde Türk toplumsal ve dini yapısının etkisi de yadsınamaz. “Tanrı misafiri” anlayışı ve zayıfa yardım etmenin önemi Türk kültürünün temellerinden kabul edilmektedir. Dede Korkut hikâyeleri, Divan-Lügat-it Türk ve Divan-ı Hikmet gibi eserler bu anlayışın pek çok örneğini barındırmaktadır.²³ Diğer yandan İslam dininin topluma yardımlaşmayı emretmesi ve “Komşusu açken tok yatan bizden değildir.” hadis-i şerifinin manası gereği yardımlaşmanın her Müslüman üzerine bir yükümlülük olarak

²² “Erdoğan: ‘Türk Firmalarının Afrika Genelinde Üstlendiği Projelerin Toplam Değeri Yaklaşık 70 Milyar dolara Ulaştı”, DEİK, erişim 29 Haziran, 2024, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-erdogan-turk-firmalarinin-afrika-genelinde-ustlendiği-projelerin-toplam-degeri-yaklasik-70-milyar-dolara-ulasti>.

²³ Atıla Bedir, “Türklerin İktisadi Hayatında Sosyal Yardımlaşma”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24, no.3 (2020): 1148-1149.

görülmesi de bu açıdan normatif bir izlektir. Türkiye'nin insani diplomasi uygulamalarının diğer bir motivasyon unsuru ise ilkeselliktir. Bu noktada siyasi iktidarın sürekli dile getirdiği “mazlumların sesi” ve “adaletsiz düzen” retoriği milli, dini ve ilkesellik bağlamının yansımasıdır. Sözelimi ciddi yoksulluk ve insani trajediler yaşanan Afrika'da Türkiye'nin yardımlar konusunda ilk sırada olmasının anılan bağlarla ilgilidir.

Sonuç olarak Türkiye'nin COVID-19 salgını ile mücadeledeki yardımlarının özellikle salgının başlangıcından bu yana insani diplomasi bağlamında yapıldığı bir gerçektir. Bu bağlamda birçok ülke ve uluslararası kuruluş tarafından da takdir ile karşılanmıştır. Ancak salgının ilk üç ayı insani diplomasi içerisinde de farklı bir yere oturmuş ve temel amacının herhangi bir çıkar elde etmekten ziyade insani diplomasinin ötesinde daha çok insanın merkezde olduğu saf insani temelli ve oksimoron bir anlayış ile gerçekleştirildiği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. “AFAD ve Tarihçesi”. Erişim tarihi: 12 Aralık, 2023. <https://www.afad.gov.tr/afad-hakkinda>.
- Bedir, Atila. “Türklerin İktisadi Hayatında Sosyal Yardımlaşma”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24, no.3 (2020): 1141-1169.
- DEİK. “Basın açıklamaları”. Erişim tarihi: 29 Haziran, 2024. <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-erdogan-turk-firmalarinin-afrika-genelinde-ustlendi-projelerin-toplam-degeri-yaklasik-70-milyar-dolara-ulasti>.
- Dülger, Kenan. “Etkinliği Giderek Artan Yeni Bir Kavram Olarak İnsani Diplomasi ve Bu Alanda Örnek Teşkil Eden Türkiye'nin İnsani Diplomasi Anlayışı”. *International Journal of Political Studies*, sayı 2 (Ağustos 2017):1-20.
- CNNTURK Dünya Haberleri. “Almanya'nın sipariş ettiği 6 milyon maske Kenya'da kayboldu”. Erişim tarihi: 11 Aralık, 2023. <https://www.cnnturk.com/video/dunya/almanyanin-siparis-ettigi-6-milyon-maske-kenyada-kayboldu>.
- Egeland, Jan. “Humanitarian Diplomacy”. In *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, ed. Andrew F., & Ramesh Thakur, 352-367. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Özel, Cengiz. “Yumuşak Güce Bütünsel Bakış”. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, sayı7 (Mayıs 2018):1-27.
- Polat, Neşe. “Diplomasi Nedir? Diplomasi Türleri Nelerdir?”. Erişim tarihi: 12 Kasım, 2023. <https://www.iienstitu.com/blog/diplomasi-nedir>
- Sekkat, Safae. “Humanitarian Diplomacy: A Challenge to Humanitarian Actors in Conflict Areas”. Yüksek Lisans tezi, Aalborg Üniversitesi, 2020.
- SETA. “5 Soru: Koronavirüs ve Avrupa Birliği'nin geleceği”. Erişim tarihi: 01 Ocak, 2024. <https://www.setav.org/5-soru-koronavirus-ve-avrupa-birliginin-gelecegi/>
- TİKA. “TİKA'nın Tarihi”. Erişim tarihi: 14 Aralık, 2023. <https://tika.gov.tr/kurumumuz/tarihce/>.
- Türk Kızılay. “2019 Faaliyet Raporu”. Erişim tarihi: 01 Ocak, 2024. https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/kizilay_fr_2019_tr-17-12-2020-11068265.pdf.
- Türkiye Diyanet Vakfı. “Hakkımızda”. Erişim tarihi: 12 Aralık, 2023. <https://tdv.org/tr-TR/kurumsal/>.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye'nin Uluslararası Kalkınma İş birliği Faaliyetleri”. Erişim tarihi: 12 Aralık, 2023. <https://www.mfa.gov.tr/turkiyenin-kalkinma-isbirligi.tr.mfa>.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı DKDM. “Koronavirüs Salgını Sürecindeki Rol ve Vizyonumuz”. Erişim tarihi: 11 Kasım, 2023.

- <https://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/pandemi/koronavirus-salginindaki-rol-ve-vizyonumuz-6-11-2020.pdf>.
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Covid-19 Bilgilendirme Platformu. “Covid-19 nedir?”. Erişim tarihi: 08 Ağustos, 2023. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>.
- UNHCR BM Mülteci Örgütü. “Türkiye’de Mülteciler ve Sığınmacılar”. Erişim tarihi: 15 Nisan, 2024. <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>.
- Whittal, Jonathan. “It’s like talking to a brick wall’: Humanitarian diplomacy in the occupied Palestinian territory”. *Progress in Development Studies*, sayı 9 (Ocak 2009):37-58.
- World Health Organization (WHO). “COVID-19 confirmed cases and deaths reported in the last seven days by countries, territories and areas, and WHO Region, as of 17 January 2021”, *COVID-19 Weekly Epidemiological Update*. Erişim tarihi: 29.06.2024. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/weekly_epidemiological_update_23.pdf.
- Yıldırım, Elif ve Kalkan, Övgü. “Türk Dış Politikasında İnsani Diplomasi ve Suriyeli Sığınmacıların Türkiye Algısı: Gaziantep İli Örneği”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 37 (Bahar 2020): 593-617.
- Yıldırım, Elif. “İnsani diplomasi faaliyetlerinin Türkiye’nin yumuşak gücüne etkisi”. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, sayı 13 (Eylül 2019): 2562-2591.